

HANNAH ARENDT (1906. – 1975.)

Rebeka Šimunković

SADRŽAJ

- 1. ŽIVOT I DJELA: Djevojčica iz nepoznatoga (Das Mädchen aus der Fremde)**
- 2. UTJECAJ M. HEIDEGGERA I K. JASPERSA NA MISAO HANNEH ARENDT**
- 3. TEMELJNA MISAO HANNEH ARENDT**
 - 3.1 Djela iz mladosti**
 - 4.1 Politička misao**
- 4. PRIKAZ POLITIČKOG ESEJA ISTINA I POLITIKA**
- 5. VITA ACTIVA I VITA CONTEMPLATIVA**
 - 5.1 Rad (Arbeiten)**
 - 5.2 Proizvođenje (Herstellen)**
 - 5.3 Djelovanje (Handeln)**

1. ŽIVOT I DJELA: Djevojčica iz nepoznatoga (Das Mädchen aus der Fremde)¹

Martin Heidegger je jednom rekao da nije važan život pojedinog filozofa jer nas to odvrća od same biti mišljenja. To nije slučaj Hanneh Arendt čiji se cjelokupni filozofski opus ne može sagledati ukoliko se ne uzimaju u obzir njezine životne etape koje se isprepliću s povijesnim događajima kojima je sama svjedočila, a koji su zasigurno utjecali na njezino stvaralaštvo. Stoga donosim opširnu biografiju filozofkinje koja na našem području nije toliko obrađivana. Imamo tek nekoliko prijevoda, koje proizvoljno nazivam fusnotama, s obzirom na bogati opus njezinih djela.

Hannah Arendt je rođena 14.10.1906. godine u Hannoveru u liberalnoj židovskoj obitelji. Roditelji, Martha Cohn i Paul Arendt, nazvali su je Johanna po njezinoj baki. No, kako su je uvijek nazivali Hannah ona zauvijek ostavlja to ime. Većinu svojeg djetinjstva provodi u Königsbergu² odakle potječe obitelj Arendt. U Königsbergu pohađa osnovnu školu i djevojačku gimnaziju *Luisengymnasium*. Sa šest godina ostaje bez oca. Kako je obitelj Arendt pripadala liberalnom židovstvu vjerski odgoj nije imao veliku ulogu u odgoju male Hanneh. Njezina majka, Martha Cohn, nije se suviše zanimala za vjersku dimenziju, ali je bila svjesna svojeg židovskog porijekla. U ono su doba započele antisemitske pobude. Stoga je Martha Cohn učila Hannu ukoliko je netko u školi uvrijedi zbog njezinog porijekla neka napusti učionicu i dođe kući.³ Hannah Arendt rano pokazuje intelektualnu zrelost i zanima se za

¹ Djevojčica iz nepoznatoga (Das Mädchen aus der Fremde) je naslov iz Schillerove pjesme. Tako su Hannu Arendt nazivali njezini prijatelji.

² Königsberg je današnji Kalinjingrad i pripada Rusiji.

³ Usp. Prinz, A., *Beruf Philosophin oder die Liebe zur Welt* (Weinheim: Beltz Verlag, 1998) 14 – 28.

transcendentalno mišljenje koje je viša razina refleksije o ljudskoj stvarnosti. Tako već s trinaest godina počinje čitati *Kritiku čistog uma*, djelo filozofa Immanuela Kanta,⁴ i *Psihologiju svjetonazora*, djelo njezinog budućeg profesora Karla Jaspersa. S jedne je strane Hannihn duh pokazao intelektualnu zrelost, a s druge strane pokazuje pobunu protiv postojećih stanja stvari. Tako će zbog uvrede njezinog profesora pozvati cijeli razred na bojkot nastave. Zbog toga je suspendirana iz škole. Zahvaljujući majčinih vezama počinje slušati na Sveučilištu u Berlinu kolegije iz latinskog i grčkog jezika.

Za vrijeme boravka u Berlinu najviše je se dojmio mladi teolog Romano Guardini⁵ koji potpuno odgovara njezinim očekivanjima, te ga uzima za primjer kakav bi učitelj trebao biti. U svojem dnevniku zapisuje kako je on učinio znanost i predavanje životnim. Nakon mature, koju polaže prije svojih vršnjaka 1924. godine, započinje studij filozofije u Berlinu. Studij filozofije nije glasio profitabilnim naročito nakon Prvog svjetskog rata kada nastupa sveopća ekonomska kriza. Njezin joj prijatelj Ernst Grumbach govori o mladom docentu filozofije na Sveučilištu u Marburgu s kojim su studenti bili oduševljeni jer ih je navodio na pravo mišljenje.⁶ Riječ je o mladom Martinu Heideggeru⁷ koji je na Marburškom Sveučilištu držao seminar o Platonovom dijalogu *Sofist*. Hannah iste godine odlazi u Marburg. Dolaskom na Sveučilište izaziva veliku pozornost. Hans Jonas⁸, jedan od njezinih studijskih kolega i dugogodišnjih prijatelja, opisuje je kao poduzetnu i samosvjesnu djevojku koja je tragala za samom biti stvari. Hannah je sa cjelokupnom situacijom na Sveučilištu bila nezadovoljna. Jedino ju je oduševio mladi Heidegger s kojim započinje ljubavnu vezu. Hannah ubrzo shvaća da on neće napustiti svoju ženu, te odlazi 1925. godine na jedan semestar u Freiburg kod Edmunda Husserla,⁹ a kasnije uz Heideggerov savjet odlazi u Heidelberg slušati filozofiju kod Jaspersa. Studij kod Jaspersa opisuje otvorenim što će i nju učiniti otvorenom. Njegovo će predavanje bitno utjecati na njezinu misao u djelu *Vita activa*. U Heidelbergu je njezin prijatelj H. Jonas upoznaje s Kurtom Blumenfeldom, vođom Cionističkog pokreta u Njemačkoj.¹⁰ Hannah Arendt se u mnogim stvarima razilazi s Blumenfeldom, no zahvaljujući njemu dobila je uvid u *židovsko pitanje* (Judenfrage). Pitanje se odnosi na mogućnost uspostave države Izrael, unatoč raseljenosti židovskog naroda po cijelom svijetu, u pradomovini Palestini. Tako se Hannih nameće pitanje na koji način treba sebe samu

⁴ Immanuel Kant (1724 – 1804), njemački filozof rođen u Königsbergu, preteča njemačkog klasičnog idealizma. Poznata djela: *Kritika čistog uma* (1781), *Kritika praktičnog uma* (1788), *Kritika moći sudjenja* (1790). Utjecat će na razvijanje njezine filozofije politike i morala.

⁵ Romano Guardini (1885 – 1968), teolog i filozof. Interpretator filozofa i pjesnika poput Augustina, Pascala, Hölderlina, Rilkea idr.

⁶ Usp. Prinz, A., *Beruf Philosophin oder die Liebe zur Welt* (Weinheim: Beltz Verlag, 1998) 42 – 44.

⁷ Martin Heidegger je naslijedio Paula Natorpa, asistenta Hermana Cohena osnivača Marburške škole.

⁸ Hans Jonas, Heideggerov učenik, osnivač bioetike, naučavao princip odgovornosti. Tijekom Drugog svjetskog rata ulazi u židovsku vojnu postrojbu koja se borila s američkom vojskom protiv Njemačke.

⁹ Edmund Husserl (1859 – 1938), osnivač fenomenologije, želio nadvladati empirizam i psihologizam, poznato djelo *Logička istraživanja* (1900 – 1901). Bitno utjecao na svoje učenike Martina Heideggera i Edith Stein.

¹⁰ Cionistički pokret nastaje u 19. stoljeću nakon pogroma u Carskoj Rusiji. Osnivač je Theodor Herzl. Prvi je cionistički kongres bio 1897. godine u Baselu. Cilj je cionističkog pokreta bio osnovati državu Izrael.

razumjeti? Kao Njemicu ili Židovku? Pitanje je teško budući da je odrasla uz njemačku kulturu i jezik, dok sa židovskom tradicijom nije bila upoznata.¹¹ Habilitirala je 1928. godine kod Jaspersa na temu *Pojam ljubavi kod Augustina* (Der Liebesbegriff bei Augustin). Nakon habilitacije odlazi u Berlin gdje je zahvaljujući preporukama Jaspersa i Heideggera dobila stipendiju, te počinje pisati knjigu o mladoj Židovki Rahel Varnhagen koja je živjela u doba romantike.¹² Sljedeće se godine udaje za Günthera Sterna. Počinje se baviti Lenjinom i Marxom. U međuvremenu joj se brak raspada.

Nakon dolaska nacionalsocijalističke stranke na vlast 1933. godine i početka antisemitske propagande Hannah postaje svjesna posljedica koje mogu biti uzrokovane dolaskom ovakve ideologije na vlast, te zauzima stav «Kada si napadnut kao Židov, moraš se kao Židov obraniti» (Wenn man als Jude angegriffen wird, muss man sich als Jude verteidigen). Tada počinje pisati s Kurtom Blumenfeldom za egzil o nacističkim idejama i događajima u Njemačkoj. Sama je ogorčena sa činjenicom koliko je intelektualaca postalo pristašama Hitlerove stranke. Zbog pisanja protiv stranke završava u zatvoru na osam dana. Iste godine bježi s mamom u Pariz. Hannah radi u židovskim organizacijama, postaje tajnica barunice Germaine de Rothschild koja je pomagala židovske ustanove i dječje domove, radi u organizaciji «Juden - Aliyah» koja je pripremala mlade Židove na život u Palestini. Čak Hannah 1935. godine odlazi s jednom grupom mladih ljudi u Palestinu. U Francuskoj susreće svoje prijatelje, među njima Jonasa, te upoznaje Waltera Benjamina.¹³ Hannah zastupa mišljenje da je mržnja prema Židovima politički problem na koji se treba odgovoriti na politički način. Zato ona podržava cionizam jer se političkim sredstvima bori za interese Židova, dok se ona protivi stvaranju države Izrael.

Hannah sudjeluje 1936. godine u Genfu na Židovskom svjetskom kongresu. Tamo upoznaje mladog marksistu Heinricha Blüchera i ubrzo započinje s njime zajednički život. Nakon što je Njemačka okupirala Francusku Hannah, Heinrich i njezina mama 1941. godine bježe u Ameriku u New York. Dolaskom u New York Hannah počinje učiti engleski jezik, aktivna je u organizaciji za izbjeglice, te počinje raditi u jednoj američkoj obitelji.¹⁴ Ondje susreće Kurta Blumenfelda koji organizira židovsku vojsku unutar američke vojne postrojbe. U New Yorku se zapošljava u *Commission on European Jewish Cultural Research*, gdje je bila zadužena za skupljanje europske židovske kulturne baštine. U slobodno se vrijeme bavi istraživanjem o uzrocima nastanka antisemitizma i imperijalizma. Nakon rata uspostavlja kontakt s Jaspersom koji je obavještava o zabrani rada Heideggera jer je bio član nacionalsocijalističke stranke. U Americi počinje pisati za *Partisan Review* gdje upoznaje Mary Mccarthy¹⁵ s kojom postaje

¹¹ Usp. Prinz, A., *Beruf Philosophin oder die Liebe zur Welt* (Weinheim: Beltz Verlag, 1998) 67 – 69.

¹² Usp. Isto, 70 – 72.

¹³ Walter Benjamin (1892 – 1940), filozof i književnik, pripadnik Frankfurtske škole. Kasnije se bavio židovskom tradicijom.

¹⁴ Usp. Prinz, A., *Beruf Philosophin oder die Liebe zur Welt* (Weinheim: Beltz Verlag, 1998) 100 – 110.

¹⁵ Mary Mccarthy, američka novinarka, književnica, sveučilišna profesorica. Prijateljica Hanneh Arendt s kojom se dopisivala.

prijateljica. Hannah upoznaje američko intelektualno društvo s europskim filozofima i književnicima.

Zahvaljujući njoj prevode se Jaspersova i Heideggerova djela. Drži seminare o europskoj kulturi na Boston College, a 1950. godine izlazi njezino djelo *The Origins of Totalitarianism*.¹⁶ U djelu obrađuje nacizam i staljinizam. Iste godine putuje u Njemačku gdje slovi kao vrsna poznavateljica totalitarnih režima, te se susreće s Heideggerom i Jaspersom. Drži predavanja u Berlinu, Tübingenu, Manchesteru. Na sveučilištu Princeton 1953. godine postaje prvom ženom koja drži predavanje. Ondje su je predstavili kao iznimnu ženu koja se bori za emancipaciju žena što je njoj jako zasmatalo. Kasnije će u jednom intervjuu reći da je filozofija odavna prestala biti muška stvar, te kao što muškarac teži biti muško, tako i žena teži biti ženom. U Americi živi skladan brak s Heinrichom Blücherom. Njihovi su prijatelji govorili da oni zajedno žive filozofiju. Često su ulazili u rasprave, a Hannah je tada sanjerala o grčkom polisu kao idealu građanskog života.¹⁷

Njezino djelo *The Human Condition*, koje je najprije htjela nazvati *Amor Mundi*, izlazi 1958. godine. Od 1961 – 1962. godine za novine *The New Yorker* izvještava o sudskom procesu nacističkog zločinca Adolfa Eichmanna u Jeruzalemu. Njezini su izvještaji objavljeni 1963. godine pod naslovom *Eichmann in Jerusalem* što izaziva velike kontroverze. U njemačkoj emisiji *O osobi* (Zur Person) 1964. godine daje intervju novinaru Güntheru Gaussu. Time je postala prvom ženom koja je dala intervju u toj emisiji što joj je novinar odmah napomenuo i pitao o njezinom stavu o emancipaciji. Hannah odgovara da joj nikada nije bila važna emancipacija, te da je uvijek činila što je htjela. A na pitanje da je bilo vrlo malo žena u povijesti filozofije odgovara da područje kojim se bavi ne bi nazivala filozofijom, nego političkim teorijama, a da je filozofija odavna prestala biti isključivo stvar muškaraca.¹⁸ Svoje posljednje djelo *Vita Contemplativa*, nasuprot *Viti Activi*, počinje pisati 1970. godine. Djelo ostaje nedovršeno zbog njezine smrti 4.12.1975. godine u New Yorku.¹⁹

Njezina su najpoznatija djela: *The Origins of Totalitarianism* (1949), *Rahel Varnhagen. Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin aus der romantik*, *The Human Condition* (1958), *Eichmann in Jerusalem* (1963), *Über die Revolution* (1964), *Men in Dark Times* (1969). Na hrvatski su prevedeni *Politički eseji*, *O zlu i Eichmann u Jerusalemu*. Pisma: *Hannah Arendt – Gershom Scholem*, *Hannah Arendt – Karl Jaspers*, *Hannah Arendt – Martin Heidegger*, *Hannah Arendt – Kurt Blumenfeld*, *Hannah Arendt – Mary Mccarthy*.²⁰

¹⁶ Na njemačkom jeziku djelo izlazi pod naslovom *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*.

¹⁷ Usp. Prinz, A., *Beruf Philosophin oder die Liebe zur Welt* (Weinheim: Beltz Verlag, 1998) 117 – 135.

¹⁸ Usp. Isto, 257.

¹⁹ Usp. Isto, 309.

²⁰ Usp. Hemmen, S.C., *Auswahlbibliographie Hannah Arendt*, u: Text+Kritik, Zeitschrift für Philosophie, IX/05 166/167/ Hannah Arendt (München: Boorberg Verlag, 2005) 183 – 185.

2. UTJECAJ MARTINA HEIDEGGERA I KARLA JASPERSA NA MISAO HANNEH ARENDT

Hannah nakon mature 1924. godine odlazi studirati filozofiju u Berlin. Ubrzo odlazi, nagovorom svojeg prijatelja, na Sveučilište u Marburg. Martin Heidegger²¹ je u Marburgu naslijedio profesora Paula Natorpa,²² asistenta Hermana Cohena,²³ osnivača marburške škole koja je njegovala kantovski duh. Ondje je držao seminar o Aristotelu i Platonovom *Sofistu*. Heidegger je već tada slovio revolucionarom čija je misao oduševljavala studente da su ga nazivali «Čarobnjakom iz Messkircha» (Zauberer aus Messkirch). Hannah je sa cjelokupnom situacijom Sveučilišta nezadovoljna. Profesore opisuje veoma nepristupačnima, a studente nemotiviranima. U djelu *Ljudi u mračnim vremenima* (*Menschen in finsternen Zeiten*) napisat će da se studij filozofije svodio na izbor između neokantizma, neohegelijanizma, neoplatonizma i niz kolegija poput teorije znanja, estetike, etike i logike.²⁴ Heidegger pod utjecajem svojeg profesora Edmunda Husserla uzima sintagmu «k samim stvarima» kako bi studentima objasnio što je cilj studiranja filozofije. Cilj je potaknuti studente na kritičko promišljanje cjelokupne filozofske tradicije, te pronaći probleme koji se još u znanosti nisu riješili. On se protivi fakticitetima koji su se studentima davali, jer se na faktičnom filozofija ne može razvijati. Heidegger to naziva pukim *brbljarijama*.²⁵ Njegov suvremenik Karl Jaspers bio je oduševljen s Heideggerom jer ih je povezivala zajednička misao nezadovoljstva s njemačkom akademskom razinom.

Hannah se zaljubljuje u Heideggera. Heidegger je odmah zamjećuje i započinje s njome ljubavnu vezu iako je bio u braku i imao dvoje djece. Heidegger će poslije priznati da ga nitko nije tako razumio kao ona te bez nje ne bi mogao napisati svoje temeljno djelo *Bitak i vrijeme* (*Sein und Zeit*). Hannah ubrzo shvaća da on neće napustiti svoju suprugu. Stoga odlazi na jedan semestar u Freiburg, a kasnije u Heidelberg kod Jaspersa. Cijeli će život ostati povezana s Heideggerom, s prekidom tijekom Drugog svjetskog rata, i međusobno si razmjenjivati pisma. Dolaskom u Heidelberg Hannah se oduševljava s Karlom Jaspersom.²⁶

Hannah će kasnije reći da je Jaspers najviše djelovao na njezinu misao koja se kretala u zatvorenoj nutarnosti, a da ju je on motivirao na otvorenost koju određuje «biti s drugim u svijetu». Nakon dolaska nacionalsocijalističke stranke na vlast Heidegger se učlanjuje u tu stranku. Postoje različita objašnjenja njegovog čina. Hannah će u pismu upućeno Mary

²¹ Martin Heidegger (1898 – 1976), njemački filozof. Uvrštavaju ga u filozofiju egzistencije iako je sam to odbijao. Glavne teme njegove filozofije su bitak, tubitak, egzistencija, Ništa. Poznata djela: *Sein und Zeit*, *Über das Wesen der Wahrheit*, *Briefe über den Humanismus*, *Was ist Metaphysik*, *Was ist das – die Philosophie*. Njegovi su poznati učenici Hans Jonas, Hannah Arendt, Emmanuel Levinas.

²² Paul Natorp (1854 – 1924), filozof i socijalni pedagog, asistent Hermana Cohena.

²³ Herman Cohen (1842 – 1918) osnivač neokantovske škole u Marburgu, kasnije odlazi u Berlin gdje proučava židovsku tradiciju. U svoje poučavanje uvodi rabinsku metodu. Suradivao s Franzom Rosenzweigom.

²⁴ Usp. Arendt, H., *Menschen in finsternen Zeiten*, (München: Piper, 1989) 173.

²⁵ Usp. Heidegger, M., *Platon: Sophistes*, (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1992) 9.

²⁶ Karl Jaspers (1883 – 1969), najprije studirao medicinu, specijalizirao psihijatriju. Bavio se filozofijom i predavao u Heidelbergu. Poznata djela: *Duhovna situacija vremena*, *Psihologija svjetonazora*.

McCarthy napisati da je sve kriva Heideggerova žena Elfriede koja se oduševljavala nacističkom ideologijom. Drugi smatraju da je ušao u stranku zbog položaja i karijere jer tada postaje rektorom Freiburškog Sveučilišta i zamjenjuje svojeg profesora Husserla koji je kao Židov morao napustiti rektorsko mjesto. Karl Jaspers u vrijeme nacionalsocijalizma dobiva zabranu rada jer se nije htio rastati od svoje žene koja je bila Židovka. Hannah cijeli svoj život ostaje duhovno i tjelesno povezana s Heideggerom, te gradi filozofiju koja će biti odgovor na njegovu filozofsku misao. Prosuđivanje Heideggerove misli može se podijeliti u dvije faze.²⁷

1. Prva se faza naziva «Što je to - filozofija egzistencije?» (*Was ist das Existenz Philosophie?*, 1948). U toj fazi određuje Heideggerovu misao atributima «terminologijski privid», «očiti jezični trikovi i sofistika», «apsolutni egoizam» zbog pretjeranog subjektivizma, nasuprot Jaspersove otvorenosti i komunikacije. Čovjek je prema Heideggeru tubitak (*Dasein*)²⁸ čija se bit temelji u njegovoj egzistenciji. Egzistencija u jeziku metafizike označava ozbiljeno ili zbiljsko opstajanje stvari. Heidegger shvaća egzistenciju kao jedan način bitka i to onog bića koji stoji u otvorenosti bitka i u njemu izdržava. Tubitak nije mjesto sigurnosti nego teret, jer dok tubitak izdržava u otvorenosti bitka to ga baca u njegovu najekstremniju mogućnost egzistiranja, a to je smrt. Ta bačenost (*Geworfenheit*) na najekstremniju mogućnost egzistiranja izaziva u tubitku strah i brigu. Tubitku ništa ne preostaje nego ustrajavanje u otvorenosti bitka, izdržavanje ustrajavanja i podnošenje onog krajnjeg, a to je bitak – za – smrt (*Sein – zum – Tode*).²⁹ Heidegger se pozitivno odnosio prema smrti i smatrao ju je vrhuncem ljudske egzistencije. Hannah razvija filozofsku koncepciju *Geburtlichkeit* (rođenje) kao odgovor na Heideggerovu koncepciju nazvanom *Sterblichkeit* (smrtnost). Hannah smatra da unatoč tome što je čovjek od rođenja određen za smrt, on istodobno od trenutka rođenja ima mogućnost i zadatak oblikovati i usavršavati ovaj svijet jer je karakteriziran djelovanjem. Ta jedinstvenost da se djelovanjem može promijeniti svijet pripada isključivo čovjeku. Čovjek se govorom i djelovanjem objavljuje svijetu.³⁰

2. Druga se faza naziva «Martin Heidegger navršava osamdeset godina» (*Martin Heidegger ist achtzig Jahre alt*, 1969). U tom se razdoblju u Americi, zahvaljujući Hannah, prevode Heideggerova i Jaspersova djela. Hannah Arendt je održala povodom Heideggerovog osamdesetog rođendana govor u kojem njegovu vezu s nacionalsocijalizmom uspoređuje s Platonom koji se isto bavio ljudskim stvarima i ulazio u tiraniju. Hannah to naziva profesionalnom deformacijom koja se uočava kod svih velikih mislioca i njihove težnje za tiranijom.³¹

²⁷ Usp. Gretić, G., *Filozofija i politika, Hannah Arendt – Martin Heidegger*, u: *Politička misao*, Vol XXXVI, (1999), br.4, 56.

²⁸ Neki prevode *Dasein* kao opstanak. To je moguće samo u Kantovoj i Hegelovoj filozofiji. Kod Heideggera se preferira prevoditi kao tubitak.

²⁹ Usp. Heidegger, M., *Was ist Metaphysik?* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1975) 15 – 18.

³⁰ Usp. Prinz, A., *Beruf Philosophin oder die Liebe zur Welt* (Weinheim: Beltz Verlag, 1998) 222 – 224.

³¹ Usp. Arendt, H., *Menschen in finsternen Zeiten*, (München: Piper Verlag, 1989) 183 – 184.

3. TEMELJNA MISAO HANNEH ARENDT

Ovo je poglavlje podjeljeno na podpoglavlja naslovljena prema razdobljima Hannihnog misaonog stvaralaštva.

3.1 Djelo iz mladosti

Hannah nakon habilitacije 1924. godine odlazi u Berlin gdje počinje pisati knjigu o mladoj Židovki Rahel Varnhagen iz doba romantike. Svi koji su poznavali Hannuh opisuju je kao susretljivu i komunikativnu osobu s kojom se moglo o svemu razgovarati, ali se o njoj samoj nije ništa moglo saznati. Sama će kasnije priznati da se jedino mogla «povjeriti» Rahel Varnhagen, mladoj Židovki koja je živjela na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Rahel Varnhagen pokušava pronaći svoje mjesto u svijetu, ali nailazi na neuspjeh zbog židovskog porijekla. Odlučuje se udati za grofa Finkensteina nadajući se da će tako steći priznanje i mjesto u svijetu. Naposljetku grof odustaje od ženidbe zbog pritiska njegove obitelji, jer je Rahel bila Židovka. Rahel Varnhagen doživljava veliko razočaranje i biva shrvana bolom. Hannah smatra da upravo bol zatvara čovjeku pogled prema budućnosti. Ono što Hannah još uočava, je da se Rahel morala odreći svojeg bivstva i ponosa kako bi zadobila mjesto u svijetu, mjesto koje pripada svakom čovjeku. Rahel shvaća kako se, unatoč težnji za priznanjem, ne može odreći svojeg židovskog porijekla. Tako joj preostaju dvije mogućnosti koje Hannah objašnjava pomoću dva pojma preuzeta od sociologa Paul Lazarea. Ta dva pojma su *paria* i *parenu*. *Parenu* ne želi biti samo Židov, nego građanin društvene zajednice kojoj on sam ne pripada. *Paria* je onaj koji kao Židov ostaje izvan društva i razvija ljubav, prema riječima Rahel Varnhagen, prema «stvarnim realitetima».³²

3.2 Politička misao

Hannah nakon odlaska u Ameriku započinje istraživati uzroke antisemitizma, imperijalizma i totalitarnih oblika vladavine. Rezultate istraživanja objavila je pod naslovom *The Origins of Totalitarianism* (1950).³³ Za objekt istraživanja nije uzela samo Hitlerov nacistički režim, nego i Staljinizam kojeg uvrštava u totalitarne oblike vlasti. U ljudskoj su povijesti vidljivi ratovi, zlodjela, istrebljenja i diktatori koji su bili vođeni motivom pohlepe i moći. Kod *tvornica smrti*, misli se na naciste, motiv je nedostajao. Takvo stanje Hannah naziva *ludom logikom* kao prekid s ljudskim razumom. Takvim sustavom, utemeljenom na krajnjoj ludosti, nacisti su htjeli osigurati vladavinu svijetom smatrajući se elitnom rasom. Ljudi su bili materijal u odjelotvorenju takvog cilja. Počinjena su se zlodjela opravdavala višim ciljem

³² Usp. Prinz, A., *Beruf Philosophin oder die Liebe zur Welt*, (Weinheim: Beltz Verlag, 1998) 77 – 78.

³³ Djelo je na njemačkom jeziku objavljeno pod naslovom *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*.

dostojnim slave. Nacisti su obuhvatnim sustavom stvorili fiktivni svijet izgrađen na zabludama. Ljudi su u takvom fiktivnom svijetu izolirani pojedinci nesposobni za djelovanje. Uspostava totalitarne vladavine vođena je težnjom za neograničenom moći koja se najčešće pokazuje u imperijalizmu. Takav najniži ljudski nagon, kako ga Hannah naziva, je nezasitan.

Uz imperijalizam povezan je rasizam. Jedna se skupina ili zajednica smatra elitnom rasom koja jedino ima pravo vladati svijetom, dok se drugima ograničava ili dokida pravo na sudjelovanje u vlasti. Nacizam karakteristike imperijalizma dovodi u ekstremnost. Nacisti su sebe smatrali nad-nacijom koja jedina ima pravo vladati svijetom. Neprijateljima su nazivali narode raseljene po svijetu, bez domovine, a opet trajno međusobno povezane. Stoga su za postavku stavili mržnju prema židovskom narodu koji je doista bio rasprostranjen po cijelom svijetu. Unatoč rasprostranjenosti držali su se zajedno povezani i gajili vjeru za izvršenje posebne misije. Nacisti su židovski narod prikazali kao urotnike protiv čovječanstva.³⁴ Psihološka je karakteristika ljudi u fiktivnom svijetu totalitarističke vladavine ostavljenost, strah i nepovjerenje.

U drugom obliku državnog ustrojstva kao što je republika, osobe nisu izolirani pojedinci nego su povezani s drugim ljudima. Ljudi se totalitarističkoj vlasti mogu suprotstaviti. Čovjeka, kao pojedinca, od rođenja karakterizira djelovanje. U ljudsko je djelovanje upisana volja za slobodnim odnosima. Borba za slobodne odnose moguća je jedino u solidarnosti s drugim ljudima. Stoga je revolucija svojstvena ljudskom razumu. Ono pokretno u revoluciji je moć zajedničkog udruženog djelovanja.³⁵

Izraelska tajna služba je 1960. godine u Argentini otela nacističkog zločinca Adolfa Eichmanna. Hannah je odlučila za američke novine *The New Yorker* izvještavati s njegovog suđenja organiziranog u Jeruzalemu. Njezini su izvještaji objavljeni pod naslovom *Eichmann in Jerusalem* 1963. godine koje je izazvalo kontroverze protiv nje. Hannah kaže da Eichmann ne ostavlja dojam čudovišta iako to ne opravdava njegova zlodjela. Prema psihološkom izvještaju Eichmann je normalan čovjek. Upravo u takvoj normalnosti Hannah vidi kontradiktornost. Samim tijekom sudskog procesa je nezadovoljna. Tužilaštvo ponavlja mjere poduzete u istrebljenju židovskog naroda. Ponavljaju se u svrhu prikazivanja monstruoznosti samog Eichmanna. Sam Eichmann izjavljuje da je sve činio iz dužnosti te i Hannah uočava da je bio provoditelj sustava. Ta činjenica ne umanjuje njegovu krivnju. On ostaje zločinac, te zaslužuje smrtnu kaznu. Eichmann je osuđen na smrt 1961. godine, a pogubljen je 1963. Hannah uz ovaj slučaj povezuje pojam *banalnost zla*. Hannah gleda na zlo kao moć koja čovjekovo mišljenje vodi s pravog puta ili ga ograničava u djelovanju. Savjest, kao čovjekov nutarnji partner, spriječava ga da učini zlo.³⁶

³⁴ Usp. Prinz, A., *Beruf Philosophin oder die Liebe zur Welt* (Weinheim: Beltz Verlag, 1998) 137 – 141.

³⁵ Usp. Isto, 195 – 196.

³⁶ Usp. Isto, 233 – 240.

4. PRIKAZ POLITIČKOG ESEJA ISTINA I POLITIKA

Politički esej *Istina i politika* napisan je povodom kontroverza izazvanim objavom djela *Eichmann in Jerusalem* (1963).³⁷ Zadatak je eseja rasvijetliti dvije stvarnosti. S jedne strane istinu koja nam nameće pitanje je li ispravno uvijek govoriti istinu, te s druge strane laž koja se često koristi u političkom djelovanju.³⁸

Jedna je od odrednica ljudske biti, postavljene od Aristotela, da je čovjek zoon politikon – društveno biće. To znači da je dio društvene naravi da se čovjek zanima i bavi elementima i strukturama društvene zbilje. Mnogi zbog deformacije politike, uzrokovane ljudskim faktorom, (p)ostaju indiferentni naspram društvene problematike. Kada se studente filozofije na početku studija upita za razlog njihovog studiranja filozofije, koju često nazivaju dobrovoljnom odlukom za gladovanjem, odgovaraju da tragaju za istinom. Nakon određenog vremena studirajući filozofe, od kojih je svaki na svoj način tumačio istinu, nameće nam se pitanje postoji li uopće mogućnost opstanka istine unutar društvene zbilje s njezinim čestim političkim previranjima.

Hannah Arendt se dotaknula te teme, kako kaže, zauzimajući stav istine. Stoga se može reći da je način obrade objektivan.³⁹ Prije same analize potrebno je navesti kako je tekst napisan u literarnoj formi eseja. Esejistički je oblik Hannah posebno njegovala jer se tako najbolje razvija misao, a istodobno sadrži kritički, eksperimentalni element i prostor za slobodno mišljenje pogodnim za izražavanje političke refleksije.⁴⁰ Hannah Arendt polazi od činjenice da između istine i politike nije nikada razvijen uzajamni odnos, niti se istina ubrajala u političke vrline budući su se politički subjekti često služili lažima. Postavlja se pitanje pripada li doista u bit istine prijetvornost i nemoćnost te koja je njezina uloga u političkoj javnosti.

U prilog nemoćnosti istine govori latinska izreka *Fiat veritas iustitia, et pereat mundus*⁴¹ koja je beskorisna ukoliko političko djelovanje shvatimo kao sredstvo – cilj. Tada bi bilo beskorisno žrtvovati se za istinu radi opstanka svijeta budući se u političkim djelovanjima služi lažima za postignuće određenog cilja. S obzirom na povijesni kontekst sukoba između istine i politike uočljivo je da su se tragatelji za istinom i istinozborci izlagali riziku opasnim za život. Hannah kao dokaz navodi Platonov citat: «Kada bi se mogli domoći takvog

³⁷ Politički esej *Istina i politika* objavljen je unutar djela *Politički eseji* koji međuostalom sadrži ove eseje: *Što je autoritet?*, *Što je sloboda?*, *Laž u politici*, *O nasilju*, *Građanska neposlušnost*.

³⁸ Usp. Arendt, H., *Eseji o politici* (Zagreb: Antibarbarus, 1996) 84.

³⁹ Usp. Isto, 120.

⁴⁰ Usp. Söllner, A.: *Der Essay als Form politischen Denkens. Die Anfänge von Hannah Arendt und Theodor W. Adorno nach dem Zweiten Weltkrieg*, u: *Text+Kritik, Zeitschrift für Philosophie*, IX/05, 166/167 Hannah Arendt (München: Boorberg Verlag, 2005) 79 – 82.

⁴¹ U originalu latinska izreka glasi *Fiat iustitia, et pereat mundus* – Neka pravda bude izvršena, čak i ako svijet propadne. Hannah umjesto pojma *iustitia* uvodi pojam *veritas* (istina).

čovjeka...ubili bi ga».⁴² Platon, predstavnik klasične filozofije, u svojim dijalozima obrađuje sukob istine i politike. Upravo se ovdje po prvi puta javlja sukob istine i politike u obliku sukoba filozofa kao istinozborca i građana kao mišljenika. Glavna je karakteristika građana promjenjivost mišljenja. Njima su filozofi suprotstavljali istinu koja je u svojoj biti konačna i ne ulazi u domenu mogućnosti promjenjivosti. Time je mišljenje postalo suprotnost istini. Odnosi su se između njih pooštrili kada se je mišljenje, izjednačavajući ga s obmanom, degradiralo na najnižu moguću razinu. Platon je antagonizam između mišljenja i istine obradio, kao što smo rekli, u svojim dijalozima u obliku suprotstavljanja jednog oblika govora istinozborca – dijalektike, nasuprot umijeća eristike kojim se služi sofist kao obmanjivač mladih.⁴³

U novovjekovnoj filozofiji Thomas Hobbes govori o indiferentnoj istini, npr. matematička istina, koja jedino može biti prihvatljiva ukoliko se ne suprotstavlja koristi i zadovoljstvu. Moderno doba smatra da je istina produkt ljudskog uma i naziva je racionalnom istinom. Racionalna se istina odnosi na istine u znanosti i filozofiji. Suprotnosti znanstvenoj istini su pogreška i neznanje, a filozofskoj istini opsjena i mišljenje. Hannah napominje da se u istraživanju isključivo bavi sa zbiljskom istinom utemeljenom na činjenicama koju razumiju ljudi. Glavne su karakteristike zbiljske istine upućenost ljudima, odnošenje prema događajima i okolnostima koji u sebe uključuje mnoštvo, utemeljena je od svjedoka i političke je naravi. Racionalna se istina ostvaruje u samoći i nadilazi područje mnoštva i svijet ljudskih stvari. Zbiljska istina kao i racionalna istina može doći u sukob s politikom i mišljenjem. Moderno doba ostavlja dojam da je antagonizam istine i politike riješen. Hannah upozorava da se ne smije zavarati sa samo – tako – izgledajućem stanjem. Unatoč otvorenosti modernog doba za religijske i filozofske istine ukoliko se sukobljavaju s interesnom skupinom i njezinom korisnošću i zadovoljstvom, istina postaje neprijateljem. Za primjer navodi Njemačku u Drugom svjetskom ratu kada je bilo opasnije govoriti o koncentracionim logorima nego se suprotstavljati antisemitskim idejama. Zbiljska se istina, kao i racionalna, suprotstavlja mišljenju. Svaka istina, kaže Hannah, sadrži u sebi element prisile jer zahtijeva da budu priznata, što rezultira isključivanjem mogućnosti rasprave. Politička je odlika uzimanje u obzir mišljenja drugih ljudi, dok istina, prema političkom mišljenju posjeduje despotski karakter jer ne pokazuje spremnost za raspravu i mišljenje građana.

Hannah određuje političko mišljenje reprezentativnim. To znači da formiranje mišljenja ovisi o predstavniku razmišljanja koji bi trebao raspolagati preduvjetima formacije kao što su nepristranost i oslobođenost od vlastitih interesa.⁴⁴ Zbog prethodno navedenih karakteristika, zbiljska istina i njezino priznanje ovisi o odluci većine čime se otvorio prostor za lažnost. Istinozborac zbiljske istine izlaže se riziku, samo što gore prolazi od istinozborca racionalne istine, jer ne posjeduje transcendentalne kvalitete slobode, pravde, časti i hrabrosti, koji bi

⁴² Arendt, H., *Eseji u politici* (Zagreb: Antibarbarus, 1996) 89.

⁴³ Usp. Platon, *Sophistes*, 253b10. Dijalektika se određuje kao put probijanja i otkrivanja samih stvari. Erističko umijeće je prepirka koja često završava u proturječju.

⁴⁴ Usp. Arendt, H., *Eseji u politici* (Zagreb: Antibarbarus, 1996) 100 – 110.

mogli utjecati na pojedinca i biti inspiracija djelatnom subjektu za vlastito djelovanje. Ako bi se htjelo da istina prevlada nad mišljenjem mnoštva mora se suočiti s porazom. Hannah navodi primjer američke Deklaracije o nezavisnosti unutar koje se navodi točka o jednakosti svih ljudi. Jefferson je u toj Deklaraciji izrekao tvrdnju da su neke istine očite. Time je nesvjesno rekao da istina o jednakosti svih ljudi nije očita, nego ovisi o suglasnosti mišljenja, a ne istine.⁴⁵ Ovom se analizom potvrdila tvrdnja da istina nije politička vrlina jer malo pridonosi promjeni svijeta. Zašto ipak ljudi cijene istinitost te se pretendira na djelovanju u svrhu istinitosti. Razlog tome nije što su kroz cijelu ljudsku povijest filozofi govorili o istini, nego što su dvojica za nju položila život. Riječ je o Sokratu i Isusu. Suprotnost zbiljske istine je namjerna obmana i laž. Hannah uspoređuje lažova i istinozborca. Lažov je vrlo aktivan za razliku od istinozborca. Izricatelj zbiljske istine ako uopće želi politički djelovati mora ići do te mjere da objasni zašto njegova istina služi interesima društva. Lažovu nije potrebna susretljivost i priznanje ljudi jer je oduvijek na političkoj sceni. Po prirodi je glumac, govori ono što nije jer želi da stvari budu drukčije nego što jesu. Unutar organiziranog laganja ukoliko se istinozborac odlučuje djelovati mora se suočiti s gubitkom bitke. Razlog je tome što lažov ima mogućnost preoblikovati činjenice koje bi bile u interesu korisnosti i zadovoljstva tako da posjeduje veću šansu biti uvjerljiviji od istinozborca. Tako se potvrdila Hobbesova tvrdnja da se prihvaća samo ona istina koja pospješuje zadovoljstvo i korisnost.

U suvremenom se dobu uočava manipulacija s povijesnim činjenicama kako bi se dobio ugled političke vlasti.⁴⁶ Tradicionalna se politička laž u povijesti diplomacije odnosila na prave tajne, dok se političke laži modernog doba bave sa stvarima koje su svima poznate. One se međusobno razlikuju u tome što je tradicionalna laž upućena samom neprijatelju, dok je karakteristika moderne laži destrukcija. Ima za cilj uništiti ono o čemu. Ono što je zabrinjavajuće je da političke moderne laži zahtijevaju preuređenje čitave strukture zbilje u kojima će biti zastupljeni elementi priča, imidža i ne-činjenica. Što je lažac uspješniji u laganju to bolje postaje plijenom vlastitih laži. To se uočava u moći koja, da bi opstala, mora nagomilavati prijevare, a budući da raspolaže s nedovoljno čvrstim elementima ona se raspada. Istina u institucijama utemeljenima od same moći kao što su sudstvo i akademija čini najviši kriterij. Budući da je Hannah zauzela stav istine prikazala je politiku na njezinoj najnižoj razini u kojoj je sve orijentirano prema moći i interesu. Na toj se najnižoj razini istina sukobljava s politikom.⁴⁷ S ovim je prikazom Hannah htjela pokazati kako je politika, koliko god veličajna, istodobno i ograničena. Ja još nadodajem da je moć određenih skupina, koliko god bila snažna zbog ograničenosti svih stvari na svijetu, također osuđena na svoj završetak.

⁴⁵ Usp. Isto, 105.

⁴⁶ Hannah navodi kao primjere državnike de Gaulle i Adenauera koji su od građana pridobili političko povjerenje na temelju ne – činjenica. De Gaulle je rekao da je Francuska pobjednica u prošlom ratu i svjetska velesila, a Adenauer da «barbarizam nacionalsocijalizma je pogodio mali broj država».

⁴⁷ Usp. Arendt, H., *Eseji u politici* (Zagreb: Antibarbarus, 1996) 118 – 119.

5. VITA ACTIVA I VITA CONTEMPLATIVA

Njezino djelo *The Human Condition* izlazi 1958. godine, a na njemačkom jeziku nosi naslov *Vita activa oder vom tätigen Leben*. Hannah je najprije htjela nazvati to djelo *Amor Mundi* jer je, kako je napisala Jaspersu, tek sada zavoljela svijet. U tom djelu analizira značenje ljudskog djelovanja. Čovjeka od trenutka rođenja određuju govor i djelovanje. Budući da čovjek želi pronaći svoje mjesto u svijetu nužno je usmjeren prema drugim ljudima. Hannah razlikuje tri načina djelatnosti:

5.1 Rad (Arbeiten)

Rad kao djelovanje najmanje oblikuje svijet. Čovjek radi zbog vlastitog opstanka. U svijetu rada izmjenjuju se ritmovi rada i konzumiranja koji prestaju izmorenošću radne snage ili prestankom života. Slobodnog vremena za *animal laborans* nedostaje. Ukoliko je i stekne, mora dokolicu iskoristiti za skupljanje snage za ponovni rad. Područje rada pripada privatnom području.⁴⁸

Prije prikaza druga dva načina djelovanja potrebno je objasniti Hannahino razumjevanje društvenih područja. Čovjek se može ostvarivati unutar privatnog i javnog života. Na privatnom području čovjek može zalaziti u društvo koje voli. U javnoj sferi to ne može budući da živi u zajedničkom svijetu s ljudima za koje je odgovoran. Svi privatni interesi ulaze u pozadinu. Područje privatnog i javnog ne smije se ispreplitati. Svako od ovih područja zahtijeva vlastito djelovanje.⁴⁹

5.2 Proizvođenje (Herstellen)

Proizvođenje je drugi način djelovanja. Njime nastaju objekti kao npr. pokućstvo i umjetnička djela. Čovjek proizvođač (Homo faber) prije izrađivanja mora imati pred očima predodžbu modela kojeg želi ostvariti. Proces proizvodnje završava odjelotvorenjem modela. Produkt više ne ovisi o stvaraocu, nego postaje stvar za sebe, no istodobno je zasebnost koja je *ovdje i sada* u čovjekovom svijetu.⁵⁰

5.3 Djelovanje (Handeln)

⁴⁸ Usp. Prinz, A., *Beruf Philosophin oder die Liebe zur Welt* (Weinheim: Beltz Verlag, 1998) 219 – 220.

⁴⁹ Usp. Gretić, G., *Filozofija i politika, Hannah Arendt – Martin Heidegger*, u: Politička misao, Vol XXXVI, (1999), br. 4, 54.

⁵⁰ Vidi se utjecaj Aristotela koji proizvodnje svrstava u umijeće (τεχνη) u kojem tvorac mora imati ideju da bi oblikovao tvorbu. Načinjena tvorba više ne pripada tvorcu nego postaje dio svakodnevnog korištenja, u: *Eth. Nic.* VI, 4; 1140a 10.

Djelovanje je treći način djelatnosti. Pod pojmom djelovanje podrazumijeva se čovjekovo odnošenje prema drugom čovjeku riječima i djelima. Čovjek djelovanjem, koje je ljudskom biću svojstveno od rođenja, može izazvati promjene u svjetskom procesu. Promjena se odvija započinjanjem nečeg novog, ali i nastavljanjem započetog. Stoga, Hannah naziva djelovanje rođenjem jer djelatni subjekt započinje novi proces. Čovjek se djelovanjem i prezentira drugima. Na taj način svoju jedinstvenost daje do izražaja jer se u okretanju samome sebi izražajnost ne doživljava.⁵¹

Nasuprot *Viti activi* piše djelo *Vita contemplativa* koje, zbog njezine smrti, ostaje nedovršeno. *Vita contemplativa* djeli se u tri dijela:

- a) Mišljenje (Denken)
- b) Htjenje (Wollen)
- c) Rasuđivanje (Urteilen)

Hannah nije uspjela završiti treći dio knjige pod naslovom *Judging* ili *Rasuđivanje*. Ostale su samo refleksije o Kantovom djelu *Kritika moći suđenja* te o ulozi rasuđivanja na političkom području. U prvom djelu *Vite contemplative* koje nosi naslov *Mišljenje* iznosi se da ljudi kao dionici povijesti istodobno sude o prošlosti. Čovjek je, kako je rečeno u *Viti activi*, od trenutka rođenja određen za djelovanje. On može započeti ili prekinuti neke prirodne i društvene procese zbog slobode odlučivanja. Sloboda je čovjekova temeljna oznaka. Kako bi čovjek započeo djelovanje i ustrajao na njemu stvar mu se mora *svidati*. Djelovanje ne smije ostati u okvirima dijaloga vlastitog *Ja* i mišljenja, nego se mora pretočiti u političko djelovanje. Stoga je važno raspolagati s moćima rasuđivanja unutar politike. Na njezino oblikovanje mišljenja o moći suđenja utjecao je I. Kant i njegovo djelo *Kritika moći suđenja*. Prema Kantu se moć suđenja ne može naučavati, nego vježbati. Moć rasuđivanja odnosi se na sposobnost razlikovanja onoga što pripada pravilu ili zakonu od onoga što ne pripada. Hannah smatra da je moć suđenja važna u donošenju političkih odluka. Naročito u kriznim situacijama kada dolazi do promjene zbilje i tradicionalnih pojmova. Hannah navodi Hitlerov režim kao primjer zakazivanja moći rasuđivanja. Mnogi koji su postali pristašama Hitlerove ideologije bili su nesposobni prosuditi događaje.

Moderno doba karakteriziraju krize. Opća kriza modernog doba temelji se u prekidu s konstitutivnim elementima autoriteta, tradicije i religije. Konstitutivni elementi su služili za orijentaciju društva i bili su oslonac za opstojnost. Nastala se kriza ne može riješiti, ali mogu doći nove ideologije koje mogu opet ponuditi fiktivna rješenja. Zato je važno da moću suđenja razlikujemo između fikcije i stvarnosti, moći i sile, stvaranja i djelovanja, diktature i totalitarne vlasti. Nesposobnost uviđanja ovih distinkcija je potvrda nedostatka u raspolaganju rasudnom snagom. S rasudnom se snagom veže pojam *zajednički smisao* (Gemeinsinn). Pojam *zajedničkog smisla* odnosi se na pluralnost. Čovjek koji prosuđuje ne utapa se u

⁵¹ Usp. Prinz, A., *Beruf Philosophin oder die Liebe zur Welt*, (Weinheim: Beltz Verlag, 1998) 221 – 223.

zajednici u kojoj se nalazi, niti zajednica preuzima odgovornost rasuđivanja za pojedinca. U rasuđivanju se povezuju opće i posebno, individualno i zajedničko, subjektivno i objektivno.⁵²

⁵² Usp. Gretić, G.: *Hannah Arendt i Kant: Pokušaj zasnivanja jedne kritike političke rasudne snage*, u: *Politička misao*, Vol XL, (2003), br.4, 101 – 106.